

Використані джерела та література:

1. Певзнер Я. В. Введение в экономическую теорию социал-демократизма. М. : Эдиториал УРСС, 2001. 208 с.
2. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму. Відкрите суспільство під загрозою. К. : Видавництво «Основи», 1999. 259 с.
3. Döring Diether. Sozialstaat in der Globalisierung. Frankfurt am Meine, 1999.
4. Leibfried Stephan, Pierson Paul. Standort Europa. Sozialpolitik zwischen Nationalstaat und europäischer Integration. Frankfurt am Meine, 1998.
5. Frerich Johannes, Frey Martin. Handbuch der Sozialpolitik in Deutschland. München, 1996.
6. Рахман Г. Истернизация. Подъем Азии и спад Америки от Обамы до Трампа и дальше. Дніпро : Баланс Бизнес Букс, 2019. 407 с.
7. Späth Lothar. Die New Economy Revolution. München, 2001. 280 p.
8. Макинтайр С. Краткая история Австралии. М. : Издательство «Весь Мир», 2011. 360 с.

УДК 94 : 323 + 316.42 (477)

Цапко О. М.

«ДЕРЖАВА ЗАГАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ» В ТЕОРЕТИЧНОМУ ТА ПРАКТИЧНОМУ ВИМІРІ: ДОСВІД ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

В статті розглядаються основні теоретичні засади «держави загального добробуту». Зокрема, розкривається сутність та зміст «держави загального добробуту», а також даються основні її характеристики. Автор також звернув увагу на основні наукові напрямки стосовно оцінки «держави загального добробуту» та її класифікації. На основі систематизації зарубіжного як теоретичного, так і практичного досвіду автор статті розробив відповідні рекомендації, реалізація яких сприятиме побудові «держави загального добробуту» в сучасній Україні.

Ключові слова: «держава загального добробуту», соціальна справедливість, соціальна відповідальність, ринкова економіка, соціальна політика, громадянське суспільство.

Oleg Thapko. «The Welfare State» in theoretical and practical dimensions: experience for modern Ukraine. The article considers the basic theoretical principles of the «welfare state». In particular, the essence and content of the «commonwealth state» are revealed, as well as its main characteristics are given. The author also drew attention to the main scientific areas related to the assessment of the «welfare state» and its classification. Based on the systematization of foreign theoretical and practical experience, the author of the article has developed appropriate recommendations, the implementation of which will contribute to the construction of a «commonwealth state» in modern Ukraine.

Keyword: *«Welfare State», social justice, social responsibility, market economy, social policy, civil society.*

Проблема сучасної держави загального добробуту (далі – ДЗД) у XXI ст. набирає дедалі більшої актуальності і злободенності. За влучним визначенням Д. Стігліца, ця проблема на сьогоднішній день перетворюється на частину більш загальної дискусії щодо ролі та місця ринку, держави та «громадянського суспільства» [1, с. 3]. Загалом, в найбільш спрощеному вигляді, під поняттям держави загального добробуту зазвичай розуміють політику держави, що має на меті забезпечення надання низки основних послуг, до яких відносять охорону здоров'я, належний рівень освіти (зазвичай безкоштовної), а також забезпечення цілого набору соціальних гарантій через систему державного фінансування.

Загалом, метою утворення держави загального добробуту є забезпечення для її громадян умов, які стали б для них стимулом у сприйнятті існуючого суспільного та економічного устрою, а також – створення прийнятних умов повсякденного життя.

Великий внесок у розробку проблеми держави загального добробуту зробили зарубіжні вчені Р. Дарендорф, Дж. Ролз, Е. Хармс, Ф. Нойман, Г. фон Хаферкамп, Г.-Г. Хартвіг, В. Абендрот, К. Ленк, Г. Браун, М. Ніхаус, Г. Еренберг, А. Фукс, М. Спікер, Г. Ві-

ленський, Ч. Лебо, Р. Тітмус, А. Еверс, І. Светлик, П. Балдвін, Дж. Барнес, Б. Ваттенберг, К. Еспін-Андерсен та інші.

У вітчизняних суспільних науках радянського і пострадянського періоду деякі теоретичні аспекти проблеми ДЗД розглядають у своїх працях С. Алексеев, К. Гаджиев, Б. Краснов, К. Лукашева, Т. Мацонашвілі, В. Мілецький, С. Перегудов, В. Пугачов, Н. Римшевська та інші.

Мета пропонованої статті полягає у дослідженні основних характеристик держави загального добробуту та формулюванні відповідних висновків щодо доцільності їхнього використання у реаліях сучасної України.

На початку розвідок у науковій літературі і європейській політичній практиці держава загального добробуту асоціювалася з поняттям «соціальна держава», яке було введено в науковий обіг Л. фон Штайном у 1850 р. Після Другої світової війни розпочалася активна теоретична розробка даної проблеми. Її ідеологічною основою стали погляди англійського економіста Дж. Кейнса, який обґрунтував необхідність державного втручання в соціально-економічну сферу з метою запобігання економічним кризам, безробіттю, підвищенню добробуту населення через перерозподіл доходів між різними соціальними верствами [2, с. 32-33].

З легкої руки цього мислителя в науці закріпилося поняття, що будь-яка держава повинна бути соціальною, а основною метою її є вміння здійснювати ефективну соціальну політику, зокрема, – піклуватися про працевлаштування населення, права людини, створювати системи охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, підтримувати найменш забезпечені прошарки населення, боротися зі злочинністю тощо [3, с. 359].

Однак, як показав подальший розвиток подій, саме в такому визначенні соціальної держави криються певні суперечності. Так наприклад, якщо взяти до уваги тезу про те, що соціальна держава піклується про права людини, то стає зрозуміло, що не будь-яка держава «соціальна», оскільки, як відомо, не кожна держава зацікавлена в забезпеченні прав людини, а лише демократична. Те ж саме стосується і проблеми соціальних гарантій, оскільки

ці гарантії забезпечуються також і суспільствами з авторитарними та тоталітарними політичними режимами. Все це загалом привело до того, що думки дослідників розійшлися – як щодо визначення соціальної держави, так і щодо з'ясування поняття «держави загального добробуту».

Так, наприклад, А. Марвік вважає, що поняття «держави загального добробуту» було сформульовано для того, щоб підкреслити його різкий контраст із німецьким терміном «військова держава», вперше воно було використане для характеристики мети політики лейбористського уряду Британії в період 1945–1950-х рр. [4, с. 292]. У розумінні лейбористів політика держави загального добробуту повинна ґрунтуватися на почутті обов'язку вдячного уряду щодо ветеранів і громадян після Другої світової війни.

В сучасній науці дедалі більшого поширення набуває твердження про державу загального добробуту як своєрідну альтернативу «реальному соціалізму» з одного боку, і як реакція на вади класичної ринкової економіки – з іншого. Виходячи з цього твердження, однією з найбільш вагомих характеристик держави загального добробуту є та, що ринкові засади економіки не завжди приводять до вирішення найбільш злободенних соціальних проблем громадян [5, р. 12]. А практичний досвід довів, що в умовах жорсткої ринкової конкуренції ці проблеми взагалі ігноруються, що призводить до частих соціальних потрясінь у суспільствах.

Початкові спроби побудови ДЗД припадають на першу половину ХХ ст. Саме в цей період у багатьох країнах світу розпочався поступовий перехід від традиційного ринково-монополістичного суспільства до громадянського правового суспільства соціальної демократії, який, в свою чергу, ґрунтувався на соціальній ринковій економіці. За своєю суттю соціальна ринкова економіка передбачає наявність гарантованих правовою державою політичних та економічних свобод, що поєднуються з рисами соціальної захищеності громадян і соціальною справедливістю. При цьому ж ринкова економіка створює матеріальні передумови для забезпечення того або іншого рівня загального добробу-

ту для всіх верств населення. А. Мюллер-Армак, один з авторів концепції соціального ринкового господарства, зазначає, що «на основі ринкового економічного порядку може бути створена різноманітна та всеосяжна система соціального захисту» [6, с. 402].

При побудові ДЗД одне з головних місць в ній посідає ідея забезпечення відповідного суспільного добробуту. Х. Ламберт зазначав, що «суспільний добробут не тотожний економічному загальному добробуту суспільства, рівно як і особистий добробут не ідентичний економічному загальному добробуту» [7, с. 180]. Особистий добробут, крім суто економічних критеріїв (таких, наприклад, як зайнятість, рівень прибутку тощо), залежить і від рівня гарантій у державі політичних свобод (наприклад, свобода і безпека особистості, свобода слова, свобода совісті тощо), від таких показників, як соціальна захищеність, сімейне життя, можливості просування по службі тощо. В той же час суспільний добробут значною мірою визначається суспільними благами [7, с. 34–35].

В свою чергу суспільні блага неподільні; вони надаються суспільними установами, їх створення та утримання на відповідному рівні «не може бути в інтересах ніяких окремих осіб або невеликих груп, оскільки прибуток від них ніколи не окупить витрати будь-якої окремої особи або невеликої групи осіб, хоча часто вони можуть з лишком окупитися у великому суспільстві» [8, с. 24]. В цілому суспільне благо залежить від рівня гарантованості таких загальнозначущих для держави і суспільства параметрів, як зовнішня і внутрішня безпека, наявність і нормальне функціонування інститутів соціальної інфраструктури: установ системи освіти, охорони здоров'я, соціальної допомоги, рівня соціального партнерства тощо. Іншими словами, ринкова конкуренція не повинна ставити під загрозу досягнення необхідного рівня економічної і соціальної стабільності, у тому числі – й соціальної справедливості.

Наступною важливою характеристикою ДЗД є забезпечення соціально справедливого розподілу прибутків. Тут слід зазначити, що механізм ринкового саморегулювання аж ніяк не передбачає

досягнення соціальної справедливості в суспільстві [9; 5]. Цілком природно, що в індустріально розвинутих стабільних державах органи державної влади розробляють і здійснюють програми соціального забезпечення незаможних верств населення, встановлюючи мінімальні розміри заробітної плати, допомоги по безробіттю, фіксують ціни з метою підвищення прибутків тих або інших груп населення, встановлюють диференційовані ставки податків на особисті прибутки населення різних категорій.

Таким чином, держава бере на себе завдання регулювання розподілу прибутків шляхом прямого втручання у функціонування ринку і непрямого – за допомогою системи податків та інших платежів. Прийнято вважати, що в благополучному із соціальної точки зору суспільстві розрив у грошових прибутках 20% найбагатших і 20% найбідніших верств населення не повинен перевищувати 12 разів. Перевищення цієї межі пов'язане з серйозною соціально-політичною дестабілізацією суспільства. Саме цей факт далеко не в останню чергу викликав необхідність перерозподілу прибутку і багатства [2, с. 34].

На сьогоднішній день для держави загального добробуту бізнес і держава є наймогутнішими інститутами сучасного індустріального суспільства, кожен з яких стримується різноманітними чинниками: одні з них – чинниками конституційно-правового характеру, інші – соціально-політичного, ресурсного та ін. Завдяки цим факторам у відносинах між ними діє своєрідна система стримувань і противаг, яка не дає одному з них встановлювати свій одноосібний контроль над суспільством [10, с. 192–193].

Парадокс полягає в тому, що держава регулює підприємництво і певним чином перетворює ринок, але при цьому вона ж і субсидує, і заохочує, і захищає бізнес. Своєю фінансовою і валютною політикою, спрямованою на зміцнення економіки і згладжування економічних циклів, держава сприяє економічному зростанню, розвитку бізнесу. При цьому, бізнес ведеться в певному соціальному і політико-культурному середовищі і, природно, не може ігнорувати інтереси суспільства, з якими повинен погодити свої власні інтереси. Більше того, оскільки стабільність

суспільства є необхідною умовою ефективного функціонування підприємництва, воно просто вимушене розробляти і здійснювати заходи, що забезпечують таку стабільність. Розвиток і поліпшення соціального середовища відповідають довгостроковим інтересам бізнесу. Прихильність принципам соціальної відповідальності підвищує життєздатність і ефективність підприємництва. У довгостроковому плані соціальна відповідальність здатна підвищити як довіру споживачів до продукції, що виробляється конкретним підприємством, так і курс його акцій.

Таким чином, соціальна відповідальність бізнесу теж перетворюється на одну з характерних рис ДЗД. З цього приводу К. Уолтон виокремлює наступні компоненти соціальної відповідальності бізнесу.

По-перше, чинник особистої вигоди як основна підвалина ринкової конкуренції себе на сьогодні віджив, оскільки він не обов'язково веде до блага суспільства. При цьому, у випадках, коли між приватним і суспільним благом існують конфлікти, перше має стати підлеглим другому.

По-друге, добробут суспільства є проблемою комплексною і багатоаспектною, тому його може забезпечити лише співпраця уряду і бізнесу.

По-третє, керівництву транснаціональних корпорацій потрібно врівноважувати конкуруючі інтереси та встановлювати пріоритети, що враховують інтереси як інвесторів, працівників, споживачів, постачальників і конкурентів, так і національних та місцевих громад, інших добровільних організацій і навіть неорганізованих груп.

По-четверте, врівноважуючи ці інтереси, корпорація повинна відкидати «безрозсудні вимоги», але робити це логічно, витримано й збалансовано [11, р. 45–67].

Таким чином, концепція соціальної відповідальності бізнесу виходить з визнання тісного взаємозв'язку всіх сфер суспільства, у тому числі – й взаємозалежності суспільства та бізнесу, – і внаслідок цього факту передбачає необхідність для бізнесу взяти на себе широкі соціальні зобов'язання.

Межі соціальної відповідальності корпорацій тим ширші, чим більші їх прагнення до виживання і утвердження своєї легітимності в очах суспільства. У цьому плані одне з головних завдань, що стоять перед корпораціями, полягає в тому, щоб економічно обґрунтувати програми, які вони готові здійснювати в соціальній сфері. У той же час суспільство зі свого боку має право чекати від бізнесу того або іншого рівня соціальної відповідальності в таких питаннях, як охорона навколишнього середовища, забезпечення безпеки транспорту, матеріальне забезпечення незможних верств населення тощо.

Однак технічні, фінансові та інші можливості бізнесу в цьому плані не безмежні. Оцінюючи можливості тієї або іншої корпорації або бізнесу загалом, не можна забувати того факту, що головною умовою існування і життєздатності будь-якого ділового підприємства є його економічна рентабельність, яка визначається рівнем прибутковості його діяльності.

Важливе місце в сучасних дослідженнях ДЗД займає і проблема визначення їхньої типології. Так, К. Еспін-Андерсен, провівши складний емпіричний аналіз, розробив схему, що диференціює види держави загального добробуту на підставі змін у системах стратифікації, ступеня розширення соціальних прав і суспільно-приватної організації соціального забезпечення [12, р. 35–36].

Відповідно до його схеми, Сполучені Штати Америки, Канада й Австралія є прикладом ліберальної держави загального добробуту, що обмежує універсальні соціальні права, протиставляє клас отримувачів соціальної допомоги й інших громадян та надає переваги приватному сектору як суб'єкту добробуту.

Так, зокрема, у США ДЗД базується на таких постулатах, як приватна власність, ринкова економіка, конкуренція. Особливістю американської ментальності є індивідуалізм та визнання неминучості соціальної нерівності, тому американська концепція соціальної справедливості виходить з таких принципів: головною умовою реалізації соціальної справедливості є надання всім громадянам фундаментальних прав (свобода слова, совісті, асоціацій); із сфери суспільних відносин виключається дискриміна-

ція особи. Головною метою соціальної політики є вирівнювання можливостей для всіх громадян. Оскільки між правами і можливостями їхньої реалізації існує розрив, то його подолання має відбуватися з урахуванням механізму економічного зростання і дотриманням розумного балансу між принципом економічної ефективності і принципом розподілу. В цілому в США нараховується близько 75 програм соціальної допомоги, що передбачають виплату грошей, надання безоплатних талонів на харчування, дотації на оплату житла, медичну допомогу тощо. На сьогоднішній день витрати федерального уряду на соціальні програми трималися приблизно на одному рівні – 50–52% [13].

У корпоратистській державі загального добробуту (Франція, Німеччина, Італія) соціальні права є невід'ємною складовою визначених статусів. Така модель, яка підтримує існуючі класові відмінності, характеризується принципом субсидіарності та припускає державне втручання лише в тих випадках, коли сім'я або інші традиційні інститути не спроможні подбати про своїх членів. Рівень соціального забезпечення залежить від стажу роботи, рівня заробітної плати тощо [12, р. 36].

Особливо важлива для держави робота, наприклад держслужба, нерідко підкріплюється певними пільгами, найчастіше з пенсійного та медичного забезпечення.

І, нарешті, К. Еспін-Андерсен визначає соціально-демократичну державу загального добробуту (Швеція, Данія, Норвегія) як таку, що передбачає розширення соціальних прав і прагне до ліквідації соціальної нерівності. Дана модель держави загального добробуту ґрунтується на суспільному забезпеченні добробуту.

Як зауважують Б. Дікон та інші, хоча Австралія в наведеній класифікації віднесена до ліберальної групи, водночас більш логічно буде її класифікувати як лейбористську, яка намагається згладити суперечності між лібералізмом і колективізмом [13, с. 68].

Аналізуючи Швецію як державу загального добробуту, К. Еспін-Андерсен наголошує на її особливостях, що відрізняють її від інших моделей ДЗД.

По-перше, шведська модель спрямована на «продуктивну» превентивну соціальну політику; по-друге, на допомогу по безробіттю витрачається невеликий відсоток соціальних витрат, однак, разом із тим, значні кошти витрачаються на організацію зайнятості, перекваліфікацію, стимулювання мобільності робочої сили, профілактику хвороб і нещасних випадків, а також допомогу родинам.

Виходячи із зазначеного, К. Еспін-Андерсен, робить висновок, що основною метою ДЗД є зведення до мінімуму тягара соціальної нужденності та підвищення до максимуму зайнятості. Основна ідея шведської моделі ДЗД полягає в тому, що витрачені на ці цілі кошти створюють більш значні заощадження в інших сферах» [12, р. 72].

На сьогоднішній день у Швеції існує єдина для всіх система охорони здоров'я, освіти і пенсійного забезпечення, послуг і пільг, обсяг і якість яких визначаються політичними рішеннями. Уряд Швеції проводить політику рівності, а тому матеріальні блага розподіляються досить рівномірно між усіма членами суспільства. Різниця в заробітній платі не є великою. Наприклад, доход селянина лише удвічі менший від зарплати лікаря і в 2,5 рази менший від заробітку керівника великого підприємства. Рівність досягається також шляхом надання державою безоплатних або недорогих високоякісних послуг у найважливіших сферах життя. Важливими факторами вирівнювання є повна зайнятість (адже суспільство з повною зайнятістю уникає різниці в доходах і життєвому рівні) і прогресивна система оподаткування, яка включає прямі й непрямі податки. Високий рівень життя в Швеції став можливим завдяки тривалому, відносно стійкому економічному зростанню.

Класифікацію держав загального добробуту, розроблену К. Еспін-Андерсеном, доповнив Н. Гінсбург. На його думку, існує ще один тип – Британська ліберально-колективістська держава загального добробуту, що являє собою поєднання соціалістичного та ліберального типів [14, с. 68].

Окремі дослідники вважають, що теорія К. Еспін-Андерсена, заснована на класовому перерозподілі, є обмеженою, і пропону-

ють доповнити набір критеріїв щодо оцінки держав загального добробуту інтересами жінок. Серед наукових праць, присвячених даній проблемі, мабуть, найбільше заслуговує на увагу робота «Праця, жінка і тендерна рівність: нові типології» А. Сіарофа.

Аналіз, здійснений А. Сіарофом, свідчить, що якщо країни порівнюються за трьома наступними критеріями: орієнтація політики на добробут сім'ї, доцільність жіночої праці (тобто можливість жінок працювати на однакових із чоловіками посадах) і те, хто з батьків отримує допомогу на дітей, то існує подібність із класифікацією держав загального добробуту К. Еспін-Андерсена із додатковим четвертим режимом – країни Латинської межі.

Стосовно України, то на сьогодні наша країна переживає системну соціально-економічну кризу, результатом якої стало посилення негативних процесів у соціальній сфері. В цій соціальній кризі, як на нашу думку, найбільше постраждав у процесі перетворення статус праці, що є основним недоліком вітчизняної соціальної сфери. Тому першим і найбільш важливим завданнями на сьогодні є реабілітація відтворювальної функції заробітної плати, підвищення її частки у ВВП, зменшення надмірної диференціації у розподілі доходів.

На сьогоднішній день в Україні соціального захисту потребують не окремі верстви населення, а практично більшість громадян. Основні причини цього стану нами вбачаються, перш за все, в недостатньому обсязі виробленого ВВП на душу населення, а також в існуючих пропорціях розподілу національного доходу. Ці показники в Україні, порівняно з високорозвиненими країнами, вкрай негативні. Заробітна плата за своїми розмірами ніяк не відповідає ринковим умовам. Вона низька в собівартості й ціні реалізації. Контрасти у матеріальному стані різних верств населення України вже давно перевищили критично допустимий рівень, який визначає поріг соціальної стабільності. Нинішній рівень диференціації доходів в Україні відповідає рівню соціальної диференціації країн Заходу в останню третину XIX ст.

Виходячи із зазначеного, основне завдання сучасної української держави полягає в тому, щоб перш за все повернути пра-

ці ціннісний зміст, підкреслити його творчу природу і соціально-організуючу роль.

Таким чином, підсумовуючи все вищезазначене, вважаємо що для сучасної України з метою побудови держави загального добробуту необхідно зробити наступне:

- здійснити ефективні економічні реформи;
- накреслити основні пріоритети у розв'язанні соціальних проблем освіти й охорони здоров'я, розвитку науки, культури, екології, проводити активну політику у створенні системи соціального захисту населення;
- зробити «прозорою» діяльність державних структур, насамперед через позитивний зворотний зв'язок із громадськими об'єднаннями й асоціаціями підприємців;
- демонтувати систему колективної відповідальності, яка, як показала вітчизняна політична практика, призводить до безвідповідальності за результати прийнятих рішень;
- активно сприяти розвитку місцевого самоврядування, зокрема його фінансової бази;
- створити ефективну систему громадського контролю за процесом прийняття рішень місцевою владою і виконання рішень виконавчою;
- кардинальним чином переглянути податкову політику в частині зниження податкового тягаря для малого і середнього бізнесу;
- збільшити інвестиції в сферу освіти і науки;
- розробити державні програми, які б сприяли вирішенню проблем у сфері молодіжної зайнятості. Особливо це стосується створення і квотування робочих місць для молодих спеціалістів – випускників навчальних закладів;
- удосконалити політику оподаткування прибутків і заробітної плати з метою втілення в повсякденну соціальну практику гасла «гідна праця – гідна оплата»;
- розпочати вести реальну боротьбу з корупцією.

Головним результатом реалізації вищезазначеного повинна стати побудова в Україні держави загального добробуту, в якій

повинні будуть реалізовані, з одного боку, інтереси більшості членів суспільства, з другого боку – буде виконане суспільне замовлення на соціальну справедливість.

Використані джерела та література:

1. Стігліц Д. Держава загального добробуту у 21 столітті / у перекладі В. Романченка. URL: sg-sofia.com.ua/derzava-zagalnogo-dobrobutu-u-xx1-stolit.
2. Сковронський Д. Концепт соціальної держави в теоретико-правових дослідженнях. *Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 32–41.
3. Политология. Энциклопедический словарь / под ред. Ю. И. Аверьяова. М. : Изд-во Моск. коммерч. Ун-та, 1993. 431 с.
4. Гошовська В. А. Соціальна держава: типи, сутність, зміст. К. : Вид-во НАДУ, 2006. 456 с.
5. Zastrow Ch. Introduction to Social Welfare institutions. Social problems, services and current issues / Ch. Zastrow. Homewood, Minds : The Dorsey press, 1982. 145 p.
6. Müller-Armack A. Soziale Marktwirtschaft. Hand wörterbuch der Sozialwissenschaften / Hrsg. von Beckerath E. Stuttgart, 1956. Bd. 9. S. 390–439.
7. Ламберт Х. Социальная рыночная экономика: Германский путь. М. : Дело ЛТД, 1994. 224 с.
8. Эволюция теории и практики «государства благосостояния» в 80-е годы: [Сб. обзоров / Ред.-сост. В. С. Ажаева]. М. : ИНИОН, 1991. 190 с.
9. Бодров В. Г., Кредісов А. І., Леоненко П. М. Соціальне ринкове господарство. К. : Либідь, 1995. 175 с.
10. Кремень В. Держава загального добробуту, як ідеал сучасної соціал-демократії. *Вісник Дніпропетровського університету. Політологія*. 2012. № 9/2. С. 190–194.
11. Walton C. C. Corporate social responsibilities. Belmont, 1967. 112 p.
12. Espin-Andersen G. The Three Worlds of Welfare Capitalism. Princeton : Princeton University Press, 1990. P. 35-36, 72.
13. Амбрик Л, Десятнюк В. Ключові детермінанти податкової системи США. *Сполучені штати Америки в сучасному світі. Політика. Економіка. Право. Суспільство*. Збірник матеріалів II науково-практичної конференції (Львів, 15 грудня 2015 р.). Львів, 2015. С. 272-275.
14. Дікон Б., Халс М., Стабс П. *Глобальна соціальна політика*. К. : Основи, 1999. 346 с.